

Σπυροπούλου - Παπαδημητρίου Ζωή, Σχολική Σύμβουλος Ε.Τ. Πεζογράφος –
Θεατρική Συγγραφέας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ:

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΟΜΟΡΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ ΤΩΝ ΜΥΘΩΝ

Οι περισσότεροι «Μύθοι περί ζώων, πτηνών και φυτών» είναι λαϊκοί μύθοι. Έχουν συλλεγεί σαν πολύτιμοι λίθοι από βαθιά αγάπη για τον αιωνόβιο λαϊκό μας πολιτισμό, «ίνα μη τι απόλλυται»...

Η συλλογή περιλαμβάνει 77 μύθους, που αναφέρονται σε πτηνά, ζώα και φυτά της ελληνικής χλωρίδας και σπάνιας βιοποικιλότητας.

Μέσα από συναρπαστικά θέματα, αλληγορίες και σύμβολα δίνεται η δυνατότητα στο παιδί της πόλης να γνωρίσει φυσικά και αβίαστα ένα κομμάτι του κόσμου που το περιβάλλει και που του είναι σχεδόν άγνωστο, τα ζώα, τα πτηνά και τα φυτά και κατ' επέκταση να ευαισθητοποιηθεί οικολογικά.

Με συνοπτικό και σαφή τρόπο και πρωταγωνιστές τα πτηνά, επισημαίνονται οι ανθρώπινες αδυναμίες, τ' ανθρώπινα ελαττώματα και πάθη, το ήθος, οι αξίες, ο Ανθρωπισμός και τα μηνύματα που μεταδίδονται μέσω των μύθων.

Τα γλωσσικά παιχνίδια, οι παροιμίες και τα ανίγματα, που συνοδεύουν τους μύθους, βοηθούν τα παιδιά να κατανοήσουν το βαθύτερο νόημα των λέξεων και ν' ασκηθούν στην πολύπλευρη και πολυδιάστατη χρήση τους. Οι μύθοι αυτοί αποτελούν πολύτιμο βοήθημα στην ενισχυτική διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος καθώς και στα προγράμματα του Ολοήμερου σχολείου, γιατί καλύπτουν πολύπλευρους γνωστικούς τομείς (γλώσσα, λογοτεχνία, οικολογία, μελέτη του περιβάλλοντος, λαογραφία, θέατρο).

Τέλος, οι μύθοι είναι ενδεδειγμένοι για να χρησιμοποιηθούν σε παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες, γιατί τα φέρνουν σ' επαφή με όλες τις περιοχές της γνώσης και τους δημιουργούν πολύ ισχυρούς δεσμούς μ' αυτές, με αποτέλεσμα να μην αποσπάται η προσοχή και το ενδιαφέρον τους.

Τα γλωσσικά παιχνίδια, οι παροιμίες και τα ανίγματα που συνοδεύουν τους μύθους, βοηθούν τα παιδιά να κατανοήσουν το βαθύτερο νόημα των λέξεων και ν' ασκηθούν στην πολύπλευρη και πολυδιάστατη χρήση τους.

Οι μύθοι είναι περιουσία της τέχνης, ανεξάντλητη πηγή ιδεών και γοητευτικών εικόνων, πρότυπα ανθρωπιστικών αξιών και ποίησης...

Λέξεις – κλειδιά: μύθοι, πρότυπα Ανθρωπιστικών αξιών και ποίησης

ΟΣΑ ΜΥΘΙΑ ΤΟΣ' ΑΛΗΘΕΙΑ Μύθοι, πρότυπα Ανθρωπιστικών αξιών και Ποίησης. Η διαχρονική ομορφιά η Παιδαγωγική τους αξία.

ΜΕΡΟΣ 2^ο

*«Κι αν σου μιλώ με παραμύθια και παραβολές,
είναι γιατί τ' ακούς γλυκότερα
Κι η φρίκη δεν κουβεντιάζει
Γιατί είναι ζωντανή,
Γιατί είν' αμίλητη και προχωράει...»*

έγραψε ο Γιώργος Σεφέρης
στον «Τελευταίο Σταθμό».

Αυτή είναι η αιτία που ακόμα και σήμερα μπορώ να θυμηθώ μερικούς από τους όμορφους μύθους, με τους οποίους με μεγάλωσε η μάνα μου, παλιά Δασκάλα από τους Σεφερικούς Δασκάλους, που μας άφησαν ορφανούς...

Έκλεινα τα μάτια και μονομιάς ζωντάνευε μπροστά μου ο μαγικός κόσμος με τις πεντάμορφες βασιλοπούλες, τις γοργόνες, τ' αερικά, τις νεράιδες και τις κακιές μάγισσες, τα ζώα και τα φυτά με την ανθρώπινη λαλιά και βέβαια την προαιώνια μάχη του καλού με το κακό, όπου στο τέλος – προς ιδιαίτερη τέρψη μου, θριάμβευε πάντα το καλό! Κι ο μαγικός βοηθός, με τη λυτρωτική του δύναμη και την καταλυτική του παρουσία, βοηθούσε να θριαμβεύει πάντα η ελπίδα και η πίστη στον Άνθρωπο, όπως ο από μηχανής θεός, που μας κληροδότησαν οι μεγάλοι, κλασικοί αρχαίοι Έλληνες τραγωδοί...

Δυστυχώς, το είδος αυτό του λαϊκού αφηγητή – παραμυθά, που στα δικά μας χρόνια αποτελούσε το ιδιαίτερο νηπιαγωγείο μας, για διάφορους λόγους, τείνει να εκλείψει. Η κυριότερη αιτία έγκειται, κατά τη γνώμη μου, στην πρόωμη πνευματική ανάπτυξη του παιδιού στις αναπτυγμένες χώρες, πράγμα που σημαίνει πρόωμη εγκατάλειψη της παιδικής ηλικίας. Κι αυτή η προδοσία της παιδικής ηλικίας, είναι από τα σοβαρότερα και επικινδυνότερα συμβάντα του ηλεκτρονικού, μοναχικού πολιτισμού μας, όπως επισημαίνει ο καθηγητής Μιχάλης Νερακλής.

Όμως, παρ' όλη την απώλεια των παραμυθάδων, δεν πρέπει να εκλείψουν από τη ζωή των παιδιών μας οι μύθοι.

Η γλώσσα είναι το κυριότερο μέσον, όχι μόνο της έκφρασης των ατόμων και των λαών, αλλά και της διέγερσης και ανύψωσης της σκέψης, της εκλέπτυνσης του συναισθήματος, της ώθησης σε δράση, της συνέχισης της ιστορικής παράδοσης και της πολιτιστικής εξέλιξης. Για τη διάδοση και την εκμάθησή της οι λαοί επινόησαν από την αρχαιότητα ένα σπουδαίο μέσον, το μύθο, πνευματικό δημιουργήμα των λαών.

Πριν, όμως, προχωρήσουμε, θα πρέπει να δώσουμε με δύο λόγια τον ορισμό του μύθου.

Ο Μύθος αποτελεί περιουσία της Τέχνης και είναι μια ανεξάντλητη πηγή από ιδέες, γοητευτικές εικόνες, συναρπαστικά θέματα, αλληγορίες και σύμβολα. Εργαλείο του είναι η γλώσσα των συμβόλων, που αποτελεί μια από τις κύριες γλώσσες της Τέχνης και ιδίως της ποίησης.

Παραμύθι είναι η λαϊκή διήγηση, που μοιάζει με μεγάλο περιπετειακό μύθο. Μια ποίηση που προσπαθεί να συμπεριλάβει όλα τα πράγματα. Οδηγεί τον ήρωά του πέρα από το γήινο κόσμο, είτε σ' ένα βασίλειο στην άκρη της γης, είτε στον κάτω κόσμο, είτε στους ουραμούς. Μέσα στο παραμύθι υπάρχει το σύμπαν, η φύση: ήλιος, φεγγάρι, άστρα, άνεμοι, ο κόσμος των ζώων, μέσα στο ίδιο παραμύθι ζώα του νερού, του αέρα, της στεριάς, ο κόσμος των φυτών, των δέντρων, των λουλουδιών, των λίθων και των δημιουργημάτων του ανθρώπου, πολιτείες, παλάτια, πράγματα. Στην περιοχή του **ανθρώπινου**, το παραμύθι μιλάει για εχθρότητα και φιλία, για αδικία και βοήθεια, πόλεμο και ειρήνη, ευτυχία και απογοήτευση, για άθλους, δοκιμασίες, κινδύνους, αγώνες, για προδοσία και πίστη, για το παράξενο και το καθημερινό, τη σκληρότητα και την ιδιοτέλεια.

Σύγχρονοι ψυχολόγοι, όπως ο **Piaget**, ο οποίος απέδειξε ότι η σκέψη του παιδιού είναι ανιμιστική, *αναθεωρούν παλαιές αρνητικές απόψεις για το μύθο και το παραμύθι*, και μιλούν για την ευεργετική του επίδραση στην ψυχοσυναισθηματική

εξέλιξη των παιδιών και τη συμβολή του στη δόμηση του Εγώ, π.χ. ανάγκη για ανεξαρτητοποίηση και επιβεβαίωση του Εγώ (Κοντορεβιθούλης, Κοκκινοσκουφίτσα), θέμα Ιδιαιτερότητας του ατόμου- Αλλοτρίωση (Ασχημόπαπο), σπάσιμο της Ισορροπίας των δεδομένων, προκαταλήψεις.

Ό,τι είναι για τη Λογοτεχνία το διήγημα, είναι για τη Λαογραφία ο μύθος. Μήπως, όμως, και οι μύθοι δεν είναι έξοχες μορφές πεζογραφημάτων;

Το ερώτημα που γεννάται είναι: Διαβάζουν τάχα τα σημερινά ελληνόπουλα μύθους με την ίδια τέρψη που τους διαβάζαμε εμείς παλαιότερα; Τους διαβάζουν καν; Τους αφήνουν χρόνο τα κόμικς και οι σούπερμαν, που κατακλύζουν περίπτερα και τηλεοράσεις; Κι αν διαβάζουν, διαβλέπουν τις προεκτάσεις τους; Την αλληγορία, τη σάτιρα, την ιστορική, ηθογραφική και λαογραφική σημασία τους;

Όμως δεν είμαι μόνο εγώ που έχω αυτή την άποψη. Χρόνια πριν, ο **Κωστής Παλαμάς** έγραψε τούτους τους στίχους για τους μύθους:

*Μακάριοι οι επιστήμονες
Που μέσα εις των μύθων τον λαβύρινθον
Αγωνίζονται να κρατήσουν ασφαλώς
Τον μίτον τον οδηγούντα προς το φως.*

Αλλά, ας κάνουμε μια διαχρονική διερεύνηση στην ιστορία των μύθων. Αιώνες πιο πριν, ο Ησίοδος, ο Αίσωπος, ο Σωκράτης, ο Πλάτωνας, Ο Οβίδιος, ο Χριστός, ο Λεονάρντο ντα Βίντσι, ο Λαφοντέν, ο Κριλόφ, ο Τολστόι, ο Ταγκόρ, ο Λέσιγκ, ο Κίπλιγκ, ο Λούθηρος, ο Κοραΐς, ο Κολοκοτρώνης, χρησιμοποίησαν τους μύθους για την εποπτική διδασκαλία των υψηλότερων ηθικών εννοιών στους μαθητές τους. Ο μύθος ή *αίνος*, που ονομαζόταν και λόγος – απόλογος, ήταν διδακτικό διήγημα από τον κόσμο των ζώων. Γι' αυτό κατατάσσεται στην επική ποίηση. Επειδή, όμως, τον χρησιμοποίησαν ιαμβικοί ποιητές, όπως Φαίδρος, άλλοι τον κατατάσσουν στην ιαμβική ποίηση.

Χάρη στην απλότητα, τη σφαιρικότητα της αφήγησης και τον αλληγορικό τους χαρακτήρα, οι μύθοι γοητεύουν και δεσμεύουν τη σκέψη. Αποτελούν απαύγασμα της λαϊκής σοφίας από την παρατήρηση του φυσικού κόσμου και της κοινωνικής συμπεριφοράς του ανθρώπου.

«Όταν ο Πλάτων καταλαβαίνει πως δεν αρκεί η σωκρατική διαλεκτική, για να ολοκληρώσει τη σκέψη του, υπερβαίνει το λόγο και καταφεύγει στο μύθο... Σε μια εξαιρετική περίπτωση, στην «Πολιτεία» χρησιμοποιεί στην αρχή μια μυθική παράδοση που έχει παραμυθιακό χαρακτήρα και στο τέλος ένα μύθο που έχει κι' αυτός όλα τα στοιχεία του παραμυθιού. Και είναι αξιοσημείωτο πως ο δεύτερος αναιρεί ουσιαστικά το συμπέρασμα του πρώτου και είναι τελικά μια υποχώρηση της απόλυτης αξιολογικής θέσης του φιλοσόφου για το νόημα της δικαιοσύνης στην ανθρώπινη αδυναμία για αμοιβή της αρετής του», γράφει ο **Μανόλης Ανδρόνικος** σ' επιφυλλίδα του Βήματος με τίτλο «Πλατωνικά Παραμύθια» στις 17/11/1991.

Πρώτοι και **μεγάλοι μυθοποιοί** είναι **οι λαοί όλου του κόσμου**. Με τις παρατηρήσεις του πάνω στον περιβάλλοντα κόσμο, με την προσπάθειά τους να εξηγήσουν ό,τι συνέβαινε γύρω τους, έγιναν οι πρώτοι μυθοπλάστες πάνω στη γη. Οι μύθοι που έπλασαν οι λαοί αποτέλεσαν την πρώτη ύλη για την κατοπινή ανάπτυξη των διαφόρων λογοτεχνιών (Κινέζοι, Ινδοί, Ινδιάνοι, αρχαίοι Έλληνες).

Αστείρευτη πηγή του μύθου στέκει μέσα στους αιώνες ο **Αίσωπος**, που, κατά τον Ηρόδοτο, υπήρξε δούλος και έζησε στα μέσα του 6^{ου} αιώνα. Τους μύθους τους διηγήθηκε σε απλό, πεζό λόγο. Ο Αίσωπος, ο πολυταξιιδεμένος δάσκαλος, ο αντικομορμιστής, αμφισβητεί και στηλιτεύει τα πάντα. Ο δάσκαλος, που τόσους

αιώνες εξακολουθεί και θα εξακολουθεί εσείς να γοητεύει μεγάλους και παιδιά, με τις διαχρονικές ιστορίες του.

Αλλά, πάνω απ' όλα, ο Αίσωπος **αποκαλύπτει την αλήθεια και συγχρόνως την υπηρετεί**, σώζοντας τον άνθρωπο από τη χυδαιότητα, από κάθε εξαγορά, από κάθε προδοσία. Υπηρετεί την αλήθεια και τον ανθρωπισμό, μα και την ομορφιά.

Κατά τον Πλάτωνα, ο Σωκράτης ήταν ο πρώτος που έδωσε ποιητική μορφή στους μύθους, όταν βρισκόταν στο δεσμωτήριο. Σε κάποιον πλατωνικό διάλογο με τίτλο «η Αλκυών» γίνεται κριτική συζήτηση ανάμεσα στον Σωκράτη κι ένα μαθητή του, σχετικά με την αξία των αρχαίων μύθων, που αναφέρονται στις μεταμορφώσεις των ζώων και των πτηνών... «Ο βίος των ανθρώπων -λέει- είναι ολιγόχρονος και γι' αυτό η εμπειρία, σ' ό,τι αφορά τους θεούς, είναι ανεπαρκής. Δεν αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος ότι χρειάζεται πιο μεγάλη δύναμη να ξεσηκωθεί στην ήρεμη θάλασσα η τρικυμιά της θύελλα κι αυτή αργότερα να δαμαστεί και να καθησυχάσει, απ' ό,τι χρειάζεται για να μεταμορφωθεί μια γυναίκα σε πουλί.

»Γι' αυτό είναι φρόνιμο να μην απιστούμε, αλλά να δεχόμαστε τους παλιούς θρύλους, όπως μας τους παρέδωσαν οι πατέρες μας.

»Ιδιαίτερα δε εγώ θα σεβαστώ **το θρόλο της Αλκυόνης** για να τον θυμίσω στη γυναίκα μου, γιατί είναι κατάλληλος να ενισχύσει την αγάπη των γυναικών προς τους συζύγους τους...»

Ένας από τους πρώτους εισηγητές της μυθογραφίας στην Παιδική Λογοτεχνία είναι ο **Αδαμάντιος Κοραΐς**. Για την ηθική διαπαιδαγώγηση της πρώτης παιδικής ηλικίας «εις ωφέλειαν των παιδαρίων», όπως λέει ο ίδιος, έγραψε τους δικούς του πρωτότυπους μύθους, παρεμφερείς με τους αισώπειους, και τους έβαλε σαν επίμετρο στην έκδοσή του «Μύθων Αισωπειών Συναγωγή – Παρίσι 1810». Με τους μύθους του ο Κοραΐς θέλησε να επιδράσει περισσότερο στις ψυχές της σπουδάζουσας νεολαίας, να εμψυχήσει στους νέους το νεωτεριστικό πνεύμα και τις **ανθρωπιστικές αρχές** του καιρού του.

Είναι τεράστια η συμβολή του αισώπειου μύθου στη λογοτεχνία του **γερμανικού Διαφωτισμού**. Ο **Γκαίτε**, στην «Ποίηση και Αλήθεια» έγραψε: «Θέλησαν να εξετάσουν τα διάφορα είδη της ποίησης. Σαν καλύτερο και ανώτερο, θα έπρεπε να ισχύει εκείνο που μιμείται τη φύση και ταυτόχρονα έχει και ηθική αξία. Και έπειτα από πολλή σκέψη, απέκτησαν επιτέλους την πεποίθηση ότι αυτό το επίπεδο ανήκει στον αισώπειο μύθο».

Ο **Lessing**, ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της λογοτεχνίας του γερμανικού Διαφωτισμού, εκτιμούσε ιδιαίτερα τους μύθους, ασχολήθηκε σ' όλη του τη ζωή με μύθους και δήλωνε:

«...Κανένα άλλο είδος της ποίησης δεν με απασχόλησε τόσο πολύ, όσο ο μύθος. Μου άρεσε αυτή η **κοινή τάφος ποίησης και ηθικής**. Είχα διαβάσει όλους τους μυθοποιούς, παλιούς και νεότερους, τους καλύτερους, περισσότερο από μία φορά μάλιστα. Ασχολήθηκα και με τη θεωρία του μύθου. Κάθε φορά απορούσα γιατί οι νεότεροι είχαν προτιμήσει τους πλουμιστούς πλάγιους δρόμους της φλυαρίας από την οδό του Αισώπου, που οδηγεί κατευθείαν στην αλήθεια...»

»Ο Αίσωπος δε χασομερούσε ποτέ με περιγραφές, έμπαινε αμέσως στο θέμα και με κάθε λέξη πλησίαζε γοργά στο τέλος. Αυτή η **ακρίβεια και η συντομία** αποτελούν ένα τόσο μεγάλο πρότυπο, ώστε οι αρχαίοι θεώρησαν ότι ανήκουν στη φύση του μύθου και τις ανήγαγαν σε γενικό κανόνα».

Και ο **Herder** έλεγε:

«Θεωρώ το μύθο πηγή, σαν μικρογραφία της μεγάλης ποιητικής τέχνης, όπου βρίσκει κανείς περισσότερους ποιητικούς κανόνες στην αρχική τους απλότητα και, κατά κάποιον τρόπο, την πρωτότυπη μορφή τους».

Είναι τεράστια η σημασία, η αξία και η επίδραση που ασκεί στην παιδική ψυχή ο παιδαγωγικός μύθος και μάλιστα ο Αισώπειος. Ο μύθος λειτουργεί σαν σύμβολο. Μέσα απ' αυτόν κληροδοτείται στο παιδί η λαϊκή σοφία αιώνων. Η γοητεία του στάθηκε ανανεωτική και συνδέθηκε άμεσα με την παιδαγωγική πράξη. Με πρωταγωνιστές τα ζώα επισημαίνονται όλες οι ανθρώπινες αδυναμίες, όλα τ' ανθρώπινα ελαττώματα και πάθη, συνδυάζοντας τέρψη και διδαχή. Με συνοπτικό, σαφή και εύληπτο τρόπο, με λιτότητα ύφους παρουσιάζονται ποικίλα θέματα στα παιδιά χωρίς να τα κουράζουν. Στο άκουσμα του μύθου, ενθουσιάζονται τόσο πολύ, ώστε τον εννοούν βαθύτατα, σαν να τον έχουν ζήσει.

Η ποιητική διήγηση των μύθων βοηθάει στην καλλιέργεια και στην ανάπτυξη της εκφραστικής τους ικανότητας.

Οι μύθοι του Αισώπου δεν αποσκοπούν, ούτε αποβλέπουν στο να διδάξουν ηθική, αλλά να μάθουν στο παιδί ν' αντιμετωπίζει τη ζωή όπως είναι. Με την ασχήμια, με τη μιζέρια, με τη σκληρότητά της.

Είναι προφανές και είμαι πεπεισμένη ότι το πρωτογενές υλικό του **Ντίσονεϊ** και οι κινηματογραφημένες ιστορίες κινουμένων σχεδίων του με πρωταγωνιστές τα ζώα, έχει τις ρίζες του στους διαχρονικούς μύθους του Αισώπου. Κι αυτό σημαίνει πολλά για τους ιθύνοντες και τους επαΐοντες περί τα εκπαιδευτικά μας, αλλά και τους κινηματογραφιστές και σκηνοθέτες.

Μετά από όλα όσα παραπάνω αναφέρθηκαν, περιδιαβάζοντας ανά τους αιώνες στην ιστορία του μύθου, δεν θα επιμείνω στον ορισμό του, γιατί νομίζω ότι η μαγεία δεν χωράει σε στενούς ορισμούς, θεωρώ όμως ότι οι μύθοι **συνδυάζουν τον ανθρωπισμό, τη γνώση, την εμπέδωση ηθικών αξιών**, την εξοικείωση με τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και τη διασκέδαση. Επιπλέον, συζητιούνται τώρα πλατιά οι δυνατότητες της χρησιμοποίησής τους στην ιατρική, την ψυχολογία, την παιδαγωγική και την αναλυτική θεραπεία.

Οι μύθοι απευθύνονται στη **φαντασία** των παιδιών, η οποία, παρακάμπτοντας τη λογική και την κρίση – νοητικές λειτουργίες που είναι υπό διαμόρφωση στην ηλικία αυτή – κατορθώνει να το εισαγάγει στην παρακολούθηση ενός μύθου και, μέσα σ' αυτόν, με έμμεσο τρόπο, να διευρύνει το γνωστικό του αντικείμενο, να επισημάνει θεμελιώδεις ανθρώπινες αξίες και, κυρίως, να συνηθίσει το παιδί στον προφορικό λόγο.

Αν προχωρήσουμε λίγο και με δεδομένο ότι ο μύθος είναι ένα μικρό λογοτεχνικό έργο προσαρμοσμένο στις δυνατότητες της παιδικής ηλικίας, είναι φανερό ότι η αγάπη για τους μύθους θα διαπλάσει τους αυριανούς πρόθυμους αναγνώστες βιβλίων ή θεατές του θεάτρου, αποτελέσματα που είναι απόλυτα επιθυμητά στη σημερινή κοινωνία του αυτοματισμού και της έλλειψης επικοινωνίας.

Αλλά ας επιστρέψουμε στην ελληνική πραγματικότητα. Τα τελευταία χρόνια, λόγω επιφυλάξεων που διατυπώθηκαν, οι μύθοι δεν διδάσκονται πλέον στο ελληνικό σχολείο. Από τη μεταπολίτευση και έπειτα, η ύλη του γλωσσικού μαθήματος επαναπροσδιορίστηκε, αλλά δεν βρέθηκε πουθενά λίγος χώρος και χρόνος για το μύθο.

Το αξιοσημείωτο όμως είναι ότι η σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη με εκπρόσωπό της το μεγάλο Αμερικανό παιδαγωγό **Μπαντούρα**, έχει επιστρέψει στη θεωρία των προτύπων, διαπιστώνοντας τα **αδιέξοδα** των παιδαγωγικών θεωριών της δεκαετίας του 1970.

Η σκέψη ότι τα ελληνόπουλα δεν πρέπει να στερούνται τη μορφωτική επίδραση των μύθων, τους οποίους ο **Πλάτων** και ο **Αίσωπος** χρησιμοποίησαν για τη διδασκαλία των υψηλότερων ηθικών εννοιών και **ανθρωπιστικών ιδεών** στους

μαθητές τους, μ' έκανε ήδη από το 1983 ως σήμερα να εκδώσω επτά συλλογές λαϊκών παραμυθιών και μιας έντεχνων, με την επιδίωξη να συνηγορήσω έτσι θερμά ως πεζογράφος και ως Παιδαγωγικός – Σχολικός σύμβουλος Αθηνών για την επάνοδο των μύθων στο δημοτικό σχολείο και ιδιαίτερα στο Νηπιαγωγείο και στις μικρές τάξεις του δημοτικού.

Οι τρεις μάλιστα τελευταίες συλλογές «*Μύθοι περί ζώων, πτηνών και φυτών*» είναι μια πρόταση για τη χρησιμοποίηση των μύθων στην οικολογική ευαισθητοποίηση των παιδιών και στη διδασκαλία φυσιογνωστικών ενοτήτων, π.χ. διδασκαλία των βιότοπων μέσω των μύθων περί πτηνών.

Οι μύθοι αποτελούν πολύτιμο εργαλείο στη διδακτική πράξη, γιατί με την **παρατηρητικότητα** που καλλιεργούν στα παιδιά, βοηθούν το δάσκαλο να διδάσκει με μεγαλύτερη επιτυχία κα εξααιρετική απόδοση τα φυσιογνωστικά μαθήματα. Γιατί οι σοφοί μυθογράφοι και ο λαός παρουσιάζουν περιγραφικότητα τις πιο χαρακτηριστικές ιδιότητες των ζώων και των φυτών.

Είναι απορίας άξιο γιατί τα τελευταία είκοσι χρόνια οι μύθοι έχουν σχεδόν εξαφανιστεί από τα σχολικά βιβλία της Γλώσσας και της Μελέτης Περιβάλλοντος! Το οξύμωρο σχήμα είναι ότι, ενώ στο παρελθόν, που το παιδί βρισκόταν πολύ πιο κοντά στη φύση, οι μύθοι διδάσκονταν, στις μέρες μας, που το παιδί της πόλης είναι τελείως αποκομμένο από τη φύση και το περιβάλλον, οι μύθοι απουσιάζουν! Το σύγχρονο παιδί βομβαρδίζεται από εικόνες – κινούμενα σχέδια με ζώα, τα οποία, εκτός από ελάχιστα, είναι κακοποιημένοι μύθοι, προσαρμοσμένοι στην τεχνολογική εποχή μας.

Το παιδί της πόλης, μέσω των μύθων, έχει τη δυνατότητα να γνωρίσει φυσικά και αβίαστα ένα κομμάτι που το περιβάλλει, που του είναι σχεδόν άγνωστο, τα ζώα, τα φυτά και, κατ' επέκταση, να ευαισθητοποιηθεί οικολογικά.

Η γνώση του τέλειου μας εξαναγκάζει να το σεβόμαστε, κι αυτός ο σεβασμός μας εμποδίζει να το μεταχειριζόμαστε ή να το καταστρέφουμε απερίσκεπτα, έλεγε ο Σέλλερ. Σεβόμαστε, αγαπάμε, προστατεύουμε ό,τι γνωρίζουμε.

Πως θα σεβαστούν, θ' αγαπήσουν και θα προστατέψουν τα παιδιά το περιβάλλον και τα έμβια όντα, αν δεν τα γνωρίσουν;

Είναι παρήγορο ότι δύο-τρία χρόνια τώρα, έχουν αρχίσει ν' ακούγονται φωνές και στη χώρα μας που συνηγορούν υπέρ των μύθων και των παραμυθιών, διοργανώνοντας παραμυθολογικά συνέδρια και γίνονται μελέτες.

Χρειάζεται, όμως, να προχωρήσουμε με γρήγορα βήματα, και τα νέα βιβλία της Γλώσσας, που επίκειται να εκδοθούν, ελπίζω να περιέχουν αρκετούς από τους γοητευτικούς, αθάνατους μύθους μας. Ίδωμεν!

Σε πρόσφατη διεθνή συνάντηση αρχαίου δράματος στους Δελφούς με θέμα «Περί Ιστορίας και Μύθων», η **Ελένη Γλύκατζη – Αρβελέρ** ορίζει το Μύθο ως ένα ψέμα που λέει την αλήθεια. Αυτή την αλήθεια καλούμαστε να διδάξουμε στα παιδιά μέσω των Μύθων, να τα κάνουμε να γνωρίσουν τον κόσμο και τη Γλώσσα μας με τρόπο απλό και εποπτικό.

Σήμερα, την εποχή της ενέργειας και της δύναμης της ύλης «που οι άνθρωποι στεγνώζανε και γινήκανε σαν ξερίχια από τον πολιτισμό», όπως έλεγε ο **Φώτης Κόντογλου**, ο κόσμος πρέπει να απογυμνωθεί από το βάρος της πείρας και να γυρίσει στις πρώτες ρίζες, να γίνει παρθενικός και απλός, οραματιζόταν ο μεγάλος μας μυθιστοριογράφος **Ηλίας Βενέζης**. Η σοφία, η ιδέα, η αρετή **και κυρίως ο ανθρωπισμός** είναι μια αυτονόητη πράξη του μύθου, κάτι πειστικό και αναπότρεπτο, σαν τη φλόγα.

Ας ευχηθούμε κι ας ελπίσουμε στο εγγύς μέλλον μια συστηματική και με επαρκή χώρο στα προγράμματα, διδασκαλία των μύθων στο ελληνικό σχολείο.

Στη χρησιμοθηρική και τεχνοκρατούμενη εποχή μας έχουμε ανάγκη, περισσότερο από ποτέ, από το ήθος, τις αξίες, τα μηνύματα Ανθρωπιάς και την ποίηση που μεταδίδονται μέσα από τους μύθους.

Γιατί, όπως έλεγε ένας από τους μεγαλύτερους σύγχρονους παιδαγωγούς μας και βαθύς γνώστης της παιδικής ψυχής, ο **Ευάγγελος Παπανούτσος**, «ο μύθος έχει για το παιδί τη λαμπρή χρησιμότητα του προληπτικού ηθικού μπολιού!»

(Ζωή Θ. Σπυροπούλου
Πεζογράφος – Θ. Συγγραφέας – Σχ. Σύμβουλος)

Σημείωση: Η παραπάνω μελέτη για το Μύθο είναι αποτέλεσμα πολύχρονης έρευνας που πραγματοποίησε η συγγραφέας και Σχολική Σύμβουλος, στις εκπαιδευτικές περιφέρειες Αθηνών 9^η – 10^η και 11^η, καθώς και διδασκαλιών της σε πολλά Σεμινάρια Συλλόγων Εκπαιδευτικών (Ξάνθης, Πύργου, Γαστούνης, βιβλιοθήκης Αμαλιάδας, Σκοπέλου, Μήλου, Επιταλίου, Αθήνας κ.α.) αλλά και στο Μαράσλειο Διδασκαλείο του Πανεπιστημίου Αθηνών όπου δίδαξε τα έτη 2004 – 2005 με αντικείμενο: «Εκπαιδευτικές καινοτομίες στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση».

2. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΜΥΘΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΝ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟ, ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Το γλωσσικό μάθημα είναι το βασικότερο και το σπουδαιότερο από τα μαθήματα που διδάσκονται στο Δημοτικό, γιατί έχει ως αντικείμενο τη διδασκαλία της Γλώσσας.

Η Γλώσσα είναι το κυριότερο μέσον, όχι μόνο της έκφρασης των ατόμων και των λαών, αλλά και της διέγερσης και ανύψωσης της σκέψης, της εκλέπτυνσης του συναισθήματος, της ώθησης σε δράση, της συνέχισης της ιστορικής παράδοσης και της πολιτιστικής εξέλιξης.

Για τη διάδοση και την εκμάθησή της οι λαοί επινόησαν από την αρχαιότητα ένα σπουδαίο μέσο, το μύθο και το παραμύθι, πνευματικά δημιουργήματα των λαών.

Παραπάνω δώσαμε τον ορισμό του Μύθου και του Παραμυθιού.

(Στο εξής, χάριν συντομίας, θα υιοθετήσουμε τον όρο Μύθος με τον οποίο θα αναφερόμαστε και στο παραμύθι).

Τα τελευταία χρόνια, λόγω επιφυλάξεων που διατυπώθηκαν, οι μύθοι δεν διδάσκονται πλέον στο ελληνικό σχολείο. Μετά τη μεταπολίτευση, η ύλη του Γλωσσικού μαθήματος επαναπροσδιορίστηκε, αναδιαρθρώθηκε, εκσυγχρονίστηκε, αλλά δεν βρέθηκε πουθενά λίγος χώρος και χρόνος για το μύθο.

Στα κείμενα των βιβλίων της Γλώσσας των μικρών τάξεων του Δημοτικού σπάνια συναντάς κάποιο μύθο, ο οποίος, παρότι προσιδιάζει στην παιδική φύση και διδάσκει και μορφώνει από κάθε άποψη το μαθητή με τρόπο φυσικό και αβίαστο, είναι τελείως αγνοημένος.

Δεν χρειάζεται μεγάλη έρευνα για την εξακρίβωση αυτής της θλιβερής διαπίστωσης ότι ο μύθος ή δεν διδάσκεται καθόλου, ή διδάσκεται τόσο παροδικά και άτεχνα, ώστε η διδασκαλία του να είναι περιττή και να θεωρείται από άλλους απώλεια χρόνου και από άλλους επιβλαβής. Και τούτο γιατί υπάρχουν κάποιες αρνητικές εμπειρίες από το παρελθόν, όταν γινόταν **κατάχρηση διδακτισμού** και **ηθικοπλαστική διδασκαλία** ήταν ο κύριος σκοπός της διδασκαλίας των μύθων.

Από εκείνο το σημείο, όμως, περάσαμε στην αντίπερα όχθη, παραβλέποντας τη μαγεία που ασκούν οι μύθοι στην παιδική ψυχή, αλλά και το ότι τα διδάγματα και οι αξίες των μύθων, όπως σε όλα τ' αληθινά λογοτεχνήματα, εκπηγάζουν από την ίδια την πραγματικότητα.

Τα έργα που είναι ψεύτικα, όσες διδαχές κι αν έχουν, μένουν νεκρά. Και οι μύθοι μιλούν τη γλώσσα του λαού, τη γλώσσα της αλήθειας.

Τα τελευταία χρόνια, δίνεται έμφαση στην απόρριψη του όρου διδακτισμός τόσο στην Παιδική Λογοτεχνία, όσο και στην εκπαίδευση, και αποτελεί το φόβητρο των συγγραφέων για παιδιά, αλλά και των εκπαιδευτικών. Κι αυτή η απόρριψη εκπηγάζει από τη φοβία ότι μπορεί ο συγγραφέας και ο δάσκαλος να κατευθύνουν συνειδήσεις και να προβάλλουν πρότυπα.

Θαρρώ πως αυτό το θέμα έχει παρεξηγηθεί. Ο μεγάλος **Γκόρκι** θεωρούσε τη λογοτεχνία έναν από τους βασικούς παράγοντες της ιδεολογικο-ηθικής διάπλασης του νέου ανθρώπου και στο σκόπιμο διδακτισμό αντιπαρέβαλλε τις υψηλές απαιτήσεις των πραγματικά λογοτεχνικών έργων, που θα βοηθήσουν το συγγραφέα να εφαρμόσει τις ιδέες του.

Αλλά κι ο δικός μας, ο **Γρηγόριος Ξενόπουλος**, ο πατέρας της παιδικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα, πίστευε πως «ο κύριος σκοπός του σχολείου δεν είναι “τα γράμματα”, η γυμνή σοφία, η ξερή πολυμάθεια. Είναι το ήθος, ο χαρακτήρας, η ψυχή. Το παιδί να γίνει **καλός συνάνθρωπος**».

Αν, λοιπόν, ο συγγραφέας, αλλά και ο δάσκαλος πρέπει να αποφεύγουν να υποβάλλουν οτιδήποτε στο παιδί, είναι καθήκον και των δυο τους να το βοηθήσουν να πιστέψει κάπου. Ξεχνούμε ότι κάποτε και εμείς πιστέψαμε; Κι αυτό κυρίως έχει σημασία, έστω κι αν αργότερα κρίναμε και αναθεωρήσαμε.

Η σκέψη ότι τα ελληνόπουλα δεν πρέπει να στερούνται τη μορφωτική επίδραση των μύθων, τους οποίους ο Πλάτων και ο Αίσωπος χρησιμοποίησαν για τη διδασκαλία των υψηλότερων ηθικών εννοιών και ιδεών στους μαθητές τους, μ' έκανε ήδη από το 1983 ως σήμερα να εκδώσω έξι συλλογές λαϊκών παραμυθιών και μία έντεχνων, με την επιδίωξη να συνηγορήσω έτσι θερμά ως πεζογράφος και ως Παιδαγωγός – Σχολικός σύμβουλος για την επάνοδο των μύθων στο Δημοτικό Σχολείο και ιδιαίτερα στο Νηπιαγωγείο και στις μικρές τάξεις του δημοτικού.

Οι τρεις μάλιστα τελευταίες συλλογές «Μύθων περί ζώων, πτηνών και φυτών» είναι μια πρόταση για τη χρησιμοποίηση των μύθων στην οικολογική ευαισθητοποίηση των παιδιών, και στη διδασκαλία φυσιογνωστικών ενοτήτων, π.χ. διδασκαλία των βιότοπων μέσω των «Μύθων περί πτηνών».

Επί τέσσερα συνεχή χρόνια, στα πλαίσια της Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, εφαρμόσα ένα πιλοτικό πρόγραμμα Action Research (Έρευνας Δράσης) στους μαθητές της Β', Γ' και Δ' τάξης σε διαφορετικά σχολεία, με εργαλείο για την ευαισθητοποίησή τους στην ελληνική πανίδα και χλωρίδα, τους Μύθους περί ζώων, πτηνών και φυτών. Έτσι, χωρίς διδακτισμό κατάφερα ν' αποκλείσω την ανία και να κάνω τους μικρούς μου μαθητές να ευαισθητοποιηθούν για το Περιβάλλον και να κατανοήσουν ότι όλα πάνω στη γη – τα ζώα, τα φυτά, τα πτηνά- είναι ένα αλληλένδετο σύνολο, που αναζωογονείται διαρκώς.

Οι μύθοι αποτελούν πολύτιμο εργαλείο στη διδακτική πράξη, γιατί με την παρατηρητικότητα που καλλιεργούν στα παιδιά, βοηθούν το δάσκαλο να διδάσκει με μεγαλύτερη επιτυχία και εξαιρετική απόδοση τα φυσιογνωστικά μαθήματα. Γιατί οι σοφοί μυθογράφοι και ο λαός παρουσιάζουν περιγραφικότητα τις πιο χαρακτηριστικές ιδιότητες των ζώων και των φυτών.

Η γνώση του τέλειου μας εξαναγκάζει να το σεβόμαστε, κι αυτός ο σεβασμός μας εμποδίζει να το μεταχειριζόμαστε ή να το καταστρέφουμε απερίσκεπτα, έλεγε ο Σέλλερ. **Σεβόμαστε, αγαπάμε, προστατεύουμε ό,τι γνωρίζουμε.**

Πως θα σεβαστούν, θ' αγαπήσουν και θα προστατέψουν τα παιδιά το περιβάλλον και τα έμβια όντα, αν δεν τα γνωρίσουν;

Είναι παρήγορο ότι δύο-τρία χρόνια τώρα, έχουν αρχίσει ν' ακούγονται φωνές και στη χώρα μας που συνηγορούν υπέρ των μύθων και των παραμυθιών, διοργανώνοντας παραμυθολογικά συνέδρια και γίνονται μελέτες.

Χρειάζεται, όμως, να προχωρήσουμε με γρήγορα βήματα, και τα νέα βιβλία της Γλώσσας, που πρόκειται να εκδοθούν, να περιέχουν αρκετούς από τους γοητευτικούς, αθάνατους μύθους μας.

Για να τεκμηριώσω όμως όσα παραπάνω προτείνω και να βοηθήσω γονείς και εκπαιδευτικούς, θα προσπαθήσω να προσεγγίσω τους μύθους από τη διδακτική και ανθρωπιστική τους σκοπιά και ν' αποδείξω γιατί είναι ανάγκη να ξαναγυρίσουν στα σχολεία μας.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ

Προηγουμένως, δώσαμε τους ορισμούς του μύθου και του παραμυθιού. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι το παραμύθι είναι ένας μεγάλος περιπετειακός μύθος. Στο εξής θ' αναφερθούμε στο παραμύθι, έχοντας επίγνωση των διαφορών του από το μύθο, αλλά και των κοινών τους σημείων.

Το παραμύθι λοιπόν είναι φανταστική αφήγηση συμβάντων, τα οποία δεν έχουν σχέση με την πραγματική ζωή, γιατί σ' αυτά μιλούν τα δέντρα και τα ζώα, οι άνθρωποι μεταμορφώνονται, εκτελούνται πράξεις υπέρμετρες από τις ανθρώπινες δυνάμεις και αντικείμενες στους φυσικούς νόμους. Γενικά εκτίθενται σκηνές συμβάντων και δρώμενα, τα οποία προκαλούν το θαυμασμό των ακροατών. Κι όλα αυτά, δίχως να προσδιορίζονται χρονικά και τοπικά, αλλά αφήνονται στο κενό και το άπειρο του χώρου και του χρόνου, το οποίο μπορεί να συλληφθεί μόνο με τη φαντασία και μάλιστα του παιδιού ή του λαού, που βρίσκονται ακόμη στη νηπιακή περίοδο του λογισμού και στην κατώτερη βαθμίδα του πολιτισμού, αντίστοιχα.

Το παραμύθι λοιπόν είναι δημιούργημα της φαντασίας, που δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα. Γι' αυτόν το λόγο προσιδιάζει ιδιαίτερα στη φύση της παιδικής ηλικίας, που αγνοεί τους φυσικούς νόμους και δίνει μορφή και περιεχόμενο στον κόσμο που την περιβάλλει και στη νηπιώδη πολιτιστική κατάσταση ενός λαού, η οποία θεοποιεί τα φυσικά φαινόμενα και αντικείμενα.

Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ

Κανένα άλλο από τα πνευματικά δημιουργήματα του ανθρώπου δεν μπορεί να βρει μεγαλύτερη απήχηση στην παιδική ψυχή από το παραμύθι.

Ο παιδικός χαρακτήρας του παραμυθιού είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα που το κάνει αναντικατάστατο παιδαγωγικό μέσο, όπως πιστεύουν πολλοί παιδαγωγοί. Γιατί το παραμύθι:

1. Ικανοποιεί τη φυσική τάση του παιδιού να δίνει ζωή σ' όλα τα φυσικά αντικείμενα και φαινόμενα.
2. Φέρνει το παιδί σε στενή επαφή με τον περιβάλλοντα κόσμο και του δημιουργεί την ανάγκη ν' ασχοληθεί μαζί του και να τον γνωρίσει, σε μια εποχή που ο εσωτερικός του κόσμος είναι κενός κι έχει ανάγκη να τον πληρώσει.
3. Αν και αναφέρεται σε πλάσματα της φαντασίας τα οποία δεν έχουν σχέση με την πραγματικότητα, δεν προκαλεί ζημιά, γιατί το παιδί δεν ενδιαφέρεται για τη νομοτέλεια που επικρατεί στη φύση, αλλά για τ' αντικείμενα του φυσικού του περιβάλλοντος και εν προκειμένω για τα ζώα, τα πτηνά, τα φυτά. Η αντίθεση που υπάρχει μεταξύ του περιεχομένου του παραμυθιού και της πραγματικότητας ωφελεί, γιατί γίνεται αφορμή για να παρατηρήσει το παιδί ακριβέστερα το αντικείμενο ή το φαινόμενο που αναφέρεται στο παραμύθι κι έτσι να το γνωρίσει καλύτερα.
4. Το παραμύθι εκφράζει την ηθική τάξη του κόσμου απλά και εποπτικά και εισάγει το παιδί στις Ανθρωπιστικές αξίες, με την υποχώρηση του κακού και την επικράτηση και το θρίαμβο του αγαθού.
5. Συνηθίζει το παιδί να εκφράζεται γλωσσικά, να μιλάει και ν' ακούει, ιδιαίτερα αν η διήγηση του παραμυθιού είναι υποδειγματική. Οι κλιμακωτές επαναλήψεις περιστατικών και καταστάσεων που υπάρχουν στα παραμύθια είναι μια υπέροχη Γλωσσική άσκηση του παιδιού για να συγκρατεί τα περιστατικά και να μπορεί συνέχεια να τα αφηγείται. Π.χ. στο παραμύθι της Σουσουράδας από τους «Μύθους περί πτηνών» έχουμε την παρακάτω ενδιαφέρουσα κλιμάκωση στην εν αγωνία προσπάθεια της σουσουράδας να μπορέσει να ξαναβρεί τα παιδιά της:

«Σύννεφο, συννεφάκι,
βρέξε στη γη νεράκι,
να κάμει χορταράκι,
να φάει το προβατάκι,
να δώσει γαλατάκι,
να πάρει ο βοσκός του,
να πήξει το τυράκι,
να δώσω της γριούλας,
να φάει το ψωμάκι,
να μου δώσει την ουρά του,
να πετάξω στα παιδιά μου...»

Λαϊκό Παραμύθι

Τι επιδιώκουμε όμως με τη διδασκαλία του Παραμυθιού στο Σχολείο;

1. **Ψυχαγωγία:** Τα παραμύθια τέρπουν και ψυχαγωγούν. Αυτή είναι η κυριότερη επιδίωξη. Το παραμύθι είναι ένα έργο τέχνης που χαρίζει χαρά και ξυπνά το αίσθημα του ωραίου.

2. **Παροχή γνώσεων:** Στηρίζεται στην αντίληψη ότι το Παραμύθι προσφέρει γνώσεις ζωολογικές, βοτανικές, φυσικές και γενικότερα οικολογικές, φυσικά και αβίαστα.
3. **Καλλιέργεια της ηθικής και του ανθρωπισμού:** Βασίζεται στην αντίληψη ότι το παραμύθι ασκεί μεγάλη επίδραση στο φρόνημα με τις παραστατικά εικονιζόμενες σκέψεις, συναισθήματα και πράξεις των δρώντων σ' αυτό προσώπων, ζώων κ.λπ.
4. **Εξέλιξη των δημιουργικών ικανοτήτων:** Η διήγηση παραμυθιών και μύθων από τα παιδιά αφυπνίζει το δημιουργικό τους πνεύμα, καθώς συναρμολογούν και συνθέτουν όσα άκουσαν. Αυτή η ολοκλήρωση της διήγησης γεννά στο παιδί τη χαρά του δημιουργού.
5. **Καλλιέργεια και ανάπτυξη εκφραστικής ικανότητας:** Το παραμύθι είναι το καταλληλότερο μέσον με το οποίο το παιδί συνηθίζει ν' ακούει προσεκτικά τους άλλους να μιλούν, να διηγείται το ίδιο, αλλά και να εικονογραφεί και να δραματοποιεί, κάτι που το συναρπάζει.

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΜΥΘΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΝ

Τα παραμύθια και οι μύθοι γνωρίζουν μεγάλη άνθιση στον ελληνικό χώρο. Στη βιβλιαγορά κυκλοφορούν πολλές συλλογές ελληνικών και ξένων λαϊκών αλλά και έντεχνων παραμυθιών που απευθύνονται σε μικρούς ή μεγάλους.

Τα διάφορα παραμύθια και οι γοητευτικοί μύθοι, που έχει δημιουργήσει ο ελληνικός λαός από τους αρχαιότερους χρόνους μέχρι σήμερα, πρέπει να γίνουν κτήμα των παιδιών μας. Αλλά και τα δημιουργήματα των ξένων λαών, όπως τα λαϊκά παραμύθια τους ή τα διαχρονικά έντεχνα παραμύθια του Άντερσεν και άλλων ξένων παραμυθιάδων, φτάνει να είναι μεταφρασμένα με τέχνη.

Αντίθετα, μπορούμε να επιλέγουμε από τους αμέτρητους μύθους που καλλιεργούν θετικά τη φαντασία και όπου υπερισχύει πάντα το δίκαιο και το αγαθό.

Η ύλη των παραμυθιών, που πρέπει να χρησιμοποιηθούν στο σχολείο, πρέπει να είναι ποικίλη, ν' αναφέρεται στους γοητευτικούς μύθους που δημιούργησε η φαντασία του ελληνικού λαού, όπου οι θεοί και οι θεότητες έχουν ανθρώπινο πρόσωπο και αδυναμίες και δεν έχουν καμιά σχέση με τις σκοτεινές δοξασίες άλλων λαών. Ν' αναφέρεται ακόμη στους ήρωες, στους ανθρώπους, στα ζώα, στα φυτά, στις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους, στις σχέσεις των ζώων προς τον άνθρωπο, στις λαϊκές παραδόσεις διάφορων τόπων της πατρίδας μας.

Τα κυριότερα κριτήρια επιλογής παραμυθιών για παιδιά είναι:

Τα ενδιαφέροντά τους. Από έρευνες που έγιναν για τον καθορισμό του είδους των ιστοριών που αρέσουν στις διάφορες ηλικίες, διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά των πρώτων τάξεων του δημοτικού τα ενδιαφέρουν:

1. Εκείνες που είναι πλούσιες σε πράξεις συνεχόμενες και φτωχές σ' εξηγήσεις και περιγραφές σκέψεων και συναισθημάτων.
2. Όσες περιέχουν γνωστές εικόνες, οι οποίες επισκιάζονται από μυστήριο.

Αυτό οφείλεται στο ότι σ' αυτές τις ηλικίες κυριαρχεί η φαντασία, αλλά και ευκολοπιστία, ώστε να θεωρούνται όλα δυνατά, π.χ. ότι ο κάβουρας όργωσε το

χωράφι στο παραμύθι «Αλεπού και Κάβουρας», ή ότι η αλεπού έγινε γιατρός και η σουσουράδα μιλούσε με το σύννεφο.

Θα μπορούσαμε δηλαδή να συμπεράνουμε ότι για τα παιδιά των τριών μικρών τάξεων ενδείκνυνται οι μύθοι.

Αντίθετα, στον κύκλο του ενδιαφέροντος των μαθητών των ανώτερων τάξεων, περιέχονται όσες ιστορίες και παραμύθια είναι αληθινά, ή φαίνονται σαν τέτοια. Αυτό εξηγείται από το ότι κατά τις ηλικίες αυτές οι μαθητές αρχίζουν να ενδιαφέρονται για το γιατί των πραγμάτων και των φαινομένων. Γι' αυτές λοιπόν τις ηλικίες μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ενδείκνυνται τα παραμύθια ως συνθετότερες μορφές μύθων.

Τα παραμύθια πρέπει να χρησιμοποιούνται ως **αμοιβή των παιδιών** για μια δημιουργική εργασία, ως ώθηση για παρατήρηση, ως παροχή κάθε είδους γνώσεων.

Μια τέτοια όμως επιλογή της ύλης απαιτεί βαθιά γνώση και μελέτη του θησαυρού των παραμυθιών και κατάρτιση συλλογών από τους δασκάλους, οι οποίες ν' ανταποκρίνονται ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή προς τα ενδιαφέροντα και τους επιδιωκόμενους με τη διδασκαλία ειδικούς σκοπούς, αλλά και στο πνευματικό και γλωσσικό επίπεδο κάθε ηλικίας.

Οι τρεις συλλογές των μύθων περί ζώων, πτηνών και φυτών γράφηκαν από τη συνειδητοποίηση αυτής της ανάγκης και είναι μια προσπάθεια για την ανατροφοδότηση του ενδιαφέροντος εκπαιδευτικών, γονέων, παιδιών αλλά και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και του Υπουργείου Παιδείας για το μύθο και το παραμύθι.

ΤΡΟΠΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ

Δεν υπάρχει πιο κατάλληλος τρόπος διδασκαλίας του παραμυθιού από εκείνον που χρησιμοποιείται εδώ και αιώνες από τη γιαγιά παραμυθού. Αν θέλουμε να σπάσουμε τη μονοτονία στην τάξη, βάζουμε τα παιδιά να καθίσουν σταυροπόδι σε ημικύκλιο και η δασκάλα –ος παραμυθού –άς, ανάμεσα στα παιδιά, δημιουργεί μιαν ατμόσφαιρα μαγική και υποβλητική και ξεκινάει την αφήγηση. Μπορεί να χρησιμοποιήσει τα ζήλια, ένα ντέφι, ή άλλα απίθανα αντικείμενα που μπορεί να επινοήσει ο δάσκαλος για να δώσει έμφαση στη διήγηση και πάνω απ' όλα να διαμορφώσει μιαν ατμόσφαιρα μαγείας. Αντί για την τάξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί μια ειδικά διαμορφωμένη γωνιά παραμυθιών στη βιβλιοθήκη του σχολείου.

Αν έχει λίγο κέφι ο δάσκαλος, αυτή η γωνιά της βιβλιοθήκης ή μία άλλη άδεια αίθουσα μπορεί να διαμορφωθεί σε *Παραμυθοχώρα*, με εύκολες κατασκευές που μπορεί να επινοήσει, οι οποίες ν' αναπαριστούν τα πιο γνωστά Παραμύθια – Ιστορίες, λ.χ. την ακρογιαλιά της «Μικρής Γοργόνας» του Άντερσεν, την «Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων» και τα Τραπουλόχαρτα, τον αστεροειδή του «Μικρού Πρίγκιπα» του Εξυπερύ, το τζάκι της «Σταχτοπούτας» κ.α. Αυτήν την Παραμυθοχώρα θα μπορούν τα παιδιά να επισκέπτονται και να βιώνουν έτσι τα παραμύθια. Μπορούν ακόμα να μεταχειρίζονται μαγικές – συνθηματικές λέξεις, όπως λ.χ. Άμπρα – Κατάμπρα, Χόκος – πόκος, Κολοκυθότρυπα ή ό,τι άλλο επινοήσουν, για να μπαίνουν στην Παραμυθοχώρα.

Προκειμένου όμως να διδαχτεί ένα παραμύθι, πρέπει ο δάσκαλος να έχει καθορίσει από πριν το σκοπό που επιδιώκει με τη διδασκαλία του. Θ' ακολουθήσει τα εξής στάδια:

- 1) **Σύνδεση του περιεχομένου του παραμυθιού με τα βιώματα** που έχουν οι μαθητές στην καθημερινή τους ζωή ή με τη διδασκαλία των διάφορων μαθημάτων ή με την άμεση αντίληψη και επαφή με τ' αντικείμενα, τα φαινόμενα και τις ανθρώπινες ενέργειες, στα οποία αναφέρεται το περιεχόμενο του παραμυθιού.

Έτσι ένα ψέμα ή μια αλήθεια, μια καλή ή κακή συμπεριφορά, ένα ζώο ή φυτό που εξαφανίζεται, εκδηλώσεις συνηθισμένες στην καθημερινή σχολική, οικογενειακή και κοινωνική ζωή των μαθητών παρέχουν άριστες ευκαιρίες για τη διδασκαλία τους. Το μάθημα της μελέτης του Περιβάλλοντος, που διδάσκεται στην Α' και Β' τάξη, παρέχει άριστες ευκαιρίες για τη διδασκαλία παραμυθιών σχετικών με τις ενότητες της διδακτέας ύλης σ' αυτές τις τάξεις. Αλλά και το μάθημα της Γλώσσας δημιουργεί πολλές αφορμές και δίνει την ευκαιρία για τη διδασκαλία παραμυθιών σχετικών με το περιεχόμενο των αναγνωστικών κομματιών, είτε αυτά είναι πεζογραφήματα, είτε ποιήματα. Αλλά και η όλη σχολική ζωή δημιουργεί βιώματα με τα οποία μπορεί να συνδεθεί μεγάλος αριθμός παραμυθιών ψυχαγωγικού και παιδαγωγικού περιεχομένου.

Η διδακτική ενέργεια που αποβλέπει στη δημιουργία κατάλληλης διάθεσης στους μαθητές για το παραμύθι, έχει μεγίστη σημασία για την επιτυχία του σκοπού της διδασκαλίας του παραμυθιού.

- 2) **Διήγηση του Παραμυθιού.** Η διήγηση μπορεί να γίνεται από το δάσκαλο ή από τους μαθητές, γιατί δεν πρέπει να διηγείται μόνο ο δάσκαλος, όπως γινόταν παλαιότερα στο δασκαλοκεντρικό σχολείο, αλλά προπάντων τα παιδιά, για να καλλιεργείται έτσι αφ' ενός η εκφραστική τους ικανότητα, αφ' ετέρου να γίνεται η μετάδοση των μύθων, οι οποίοι αποτελούν στοιχεία του εθνικού μας πολιτισμού, από γενιά σε γενιά.

Γιατί η σύνδεση με την πολιτιστική μας παράδοση, είναι **το κλειδί για να αντισταθούμε στη βαρβαρότητα**. Η διήγηση πρέπει να έχει όλα τα προσόντα της καλής διήγησης και προπαντός να είναι εύθυμη και να τελειώνει με φυσικό τρόπο.

Γι' αυτό εκείνος που διηγείται πρέπει:

- Να γνωρίζει καλά το παραμύθι με όλες τις λεπτομέρειες για να μην παρουσιάζει η διήγησή του επαναλήψεις, χαλαρότητα, παραλήψεις.
- Να δημιουργεί ευχάριστη ψυχική διάθεση στους ακροατές.

Μετά τη διήγηση επακολουθεί η κατανόηση του περιεχομένου του παραμυθιού από τους μαθητές. Με κατάλληλες ερωτήσεις και διάλογο με το δάσκαλο οι μαθητές επιδοκιμάζουν με τρόπο φυσικό και αβίαστο κάθε καλή πράξη, αποδοκιμάζουν κάθε κακή, προβάλλουν τις απορίες τους, συζητούν πάνω στα επεισόδια, τα ζωγραφίζουν, τα δραματοποιούν.

Τέλος γίνεται **επαναδιήγηση** του παραμυθιού. Αυτή μπορεί να γίνει στην ίδια τάξη, στις άλλες τάξεις, σε κάποια εκδρομή, σε άλλα σχολεία, στα πλαίσια μορφωτικών ανταλλαγών, την ώρα της σχολικής ζωής.

- 3) **Εποπτικά μέσα.** Το διδακτικό αξίωμα «δίδασκε εποπτικά» μας δίνει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουμε τα άπειρα οπτικοακουστικά μέσα που έχει επινοήσει η τεχνολογική πρόοδος στην υπηρεσία των μύθων, των παραμυθιών, αλλά και της Λογοτεχνίας, με σκοπό να τους κάνουμε ελκυστικούς. Εικόνες, τα ίδια τα παραμύθια σε ταινίες ή CD's, με ηχητική επένδυση, διαφάνειες μπορούν να καλύπτουν την πλοκή ενός παραμυθιού, προσθέτοντάς του διάσταση και χρώμα, αμεσότητα και ζωντάνια.

Επίσης δραστηριότητες, γλωσσικά παιχνίδια, διάφορες πληροφορίες για τα ζώα ή τα φυτά, παράλληλα λογοτεχνικά κείμενα. Καλό είναι οι ταινίες να προβάλλονται με προβολέα, ώστε οι εικόνες να παραμένουν στην οθόνη επί τόσο χρόνο, όσος είναι απαραίτητος για μια ακριβή παρατήρηση.

Τέλος, είναι χαριτωμένες οι αναπαραστάσεις των παραμυθιών από τα παιδιά που συναρπάζονται και τις επιζητούν. Οι αναπαραστάσεις μπορεί ν' αναφέρονται σ' ολόκληρο το περιεχόμενο του παραμυθιού, ή σε μερικές σκηνές που είναι οι πιο κατάλληλες για δραματοποίηση. Αν μάλιστα υπάρχει ένα κουτί στην τάξη με διάφορα αντικείμενα και ρούχα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για πρόχειρες μεταμορφώσεις των παιδιών για τη δραματοποίηση, π.χ. μαντίλες, μουστάκια, γυαλιά, τσάντες, ψεύτικες μύτες, περούκες, φτερά, μάσκες με μορφές ζώων, οι αναπαραστάσεις των μύθων έτσι γίνονται πολύ διασκεδαστικές.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ «Αλεπού και Κάβουρας»

Βιώματα με τα οποία συνδέθηκε το λαϊκό αυτό παραμύθι της Πελοποννήσου:

Η Β' τάξη του 11^{ου} Δημ. Σχολείου Ζωγράφου, τη σχολική χρονιά 1997 – 1998 την ώρα της Σχολικής Ζωής, πραγματοποιεί ένα Περιβαλλοντικό πρόγραμμα με θέμα την ευαισθητοποίηση και γνωριμία των παιδιών με τα ζώα, μέσω των μύθων.

Την προηγούμενη, τα Μ.Μ.Ε. ασχολήθηκαν με το έθιμο του κυνηγιού της αλεπούς από τους Άγγλους ευγενείς και τις κινητοποιήσεις των οικολόγων που διαμαρτύρονται και ζητούν την κατάργησή του και την προστασία της αλεπούς ως είδος υπό εξαφάνιση.

Μ' αυτή την ευκαιρία η Άννα ανακοίνωσε στην τάξη όσα είδε χθες στην τηλεόραση:

Άννα: Χθες η τηλεόραση έδειξε πολλούς ανθρώπους στην Αγγλία να διαμαρτύρονται γιατί κάποιοι άλλοι άνθρωποι κυνηγούν τις αλεπούδες, τους κόβουν την ουρά και τις σκοτώνουν.

Δασκάλα: Μήπως πρόσεξες πως γίνεται αυτό;

Άννα: Ναι! Έχουν μαζέψει πάρα πολλά κυνηγόσκυλα, οι κυνηγοί είναι πάνω στ' άλογα, αφήνουν τα σκυλιά ελεύθερα να ψάχνουν μανιασμένα για την αλεπού, κι αυτοί τρέχουν ξοπίσω τους.

Δασκάλα: Μήπως είδε κανένα άλλο παιδί την αλεπού;

Κωνσταντίνος: Ήταν ένα μικρό ζωάκι κοκκινωπό, με φουντωτή ουρά που έτρεμε από το φόβο του, όταν το ανακάλυψαν τα σκυλιά και τρέχοντας σαν αστραπή κρύφτηκε στην κουφάλα ενός δέντρου.

Δασκάλα: Το ότι κρύφτηκε στην κουφάλα τι φανερώνει;

Ξένη: Προσπαθούσε να γλιτώσει.

Δασκάλα: Μόνο αυτό;

Αλέξανδρος: Και ότι είναι έξυπνη και δεν κάθισε να την ξεσκίσουν τα σκυλιά.

Δασκάλα: Όστε η αλεπού είναι έξυπνο ζώο;

Μαθητές: Ναι, πολύ!

Δασκάλα: Ο λαός μας έχει φτιάξει πολλά παραμύθια για την έξυπνάδα της αλεπούς. Θέλετε να σας πω ένα;

Μαθητές: Ναι! Ναι!

Η δασκάλα διηγείται το παραμύθι παραστατικά, ή βάζει στα παιδιά ν' ακούσουν την κασέτα του **Εθνικού Κέντρου Βιβλίου**, όπου υπάρχει θεατροποιημένη αφήγηση του παραμυθιού με μουσική του **Θάνου Μικρούτσικου**. Το παραμύθι αυτό υπάρχει στο βιβλίο «Μύθοι περί Ζώων» στις εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα». Αν υπάρχει βιντεοκασέτα με κάποιο ντοκιμαντέρ για τη ζωή της αλεπούς την προβάλλουμε, για να γνωρίσουν τα παιδιά καλύτερα το ζώο.

Εύκολα τότε θα μπορέσουν να συμπεράνουν ότι είναι άγριο ζώο, σαρκοφάγο και ότι συγγενεύει με το τσακάλι, το λύκο και τη νυφίτσα. Δίνεται η ευκαιρία να εξηγήσουμε στα παιδιά τη χρησιμότητα των σαρκοφάγων ζώων στη διατήρηση της οικολογικής αλυσίδας και να προσπαθήσουμε να άρουμε τις **ριζωμένες προκαταλήψεις γι' αυτά τα ζώα**.

Ύστερα γίνεται συζήτηση για τα **μηνύματα** και **τις ιδέες** που προβάλλονται στο παραμύθι. Παραθέτω ένα μέρος (αντιγράφω ακριβώς τα λόγια των παιδιών).

Άννα: Παρατήρησα ότι η αλεπού ήτανε τεμπέλα και βαριότανε να κάνει δουλειές, γι' αυτό κορόιδευε τον καημένο τον κάβουρα. Έλεγε τάχα δηλαδή ότι φοβόταν μήπως κατρακυλήσει ο βράχος, αλλά ο βράχος ήταν σταθερός. Αλλά ακόμη και να κινδύνευε στ' αλήθεια, δεν θα μπορούσε να τον σηκώσει, όπως π.χ. εμένα μπορεί να με σηκώσει ο μπαμπάς μου, εγώ όμως όχι εκείνον!

Δασκάλα: Τον **ξεγέλασε** δηλαδή! Αυτή η πράξη να ξεγελάμε τους άλλους, τι λέτε, είναι σωστή;

Κωνσταντίνος: Όχι, είναι πολύ άσχημη. Εκτός από αυτά, όμως, δεν φτάνει που ήταν τεμπέλα, **τα ήθελε και όλα δικά της**.

Δασκάλα: Ξέρετε πως λέμε αυτόν που τα ήθελε όλα δικά του; Άπληστο! Φαταούλα!

Δημήτρης: Η αλεπού **εκμεταλλεύτηκε ένα ελάττωμα** του κάβουρα, να περπατάει πολύ αργά. Αλλά ο κάβουρας σκέφτηκε και κατάφερε να τη νικήσει με την εξυπνάδα.

Φίλιππος: Μου άρεσε που ο κάβουρας ήταν **εργατικός** και **υποχωρητικός** και δέχτηκε να οργώσει, γιατί πίστευε ότι η αλεπού ήταν φίλη του, εκείνη, όμως ήταν ζαβολιάρρα. Σκέφτηκε όμως το κόλπο να πιαστεί από την ουρά της κι έτσι τη νίκησε στο τέλος.

Αλέξανδρος: Εμένα μου φάνηκε πολύ αστείος ο τρόπος που η αλεπού φώναζε τον κάβουρα, κάνοντας ψιλή τη φωνή της.

Η συζήτηση συνεχίζεται... Στη συνέχεια τα παιδιά θεατροποιούν σκηνές από το παραμύθι, το αναδιηγούνται και το ξανακούνε για μιαν ακόμη φορά, ενώ ζωγραφίζουν πολύ όμορφες σκηνές από το παραμύθι. Σαν παράλληλα κείμενα μπορούν να διαβαστούν: Το έξοχο έντεχνο παραμύθι «Το αλεπουδάκι του θάμνου» της Ιρίνα Κορσούνοφ ή το «Μια αλεπού στην πλατεία Βάθης» του Ανδρέα Αγγελάκη. Η όλη παρουσίαση μπορεί να συνδυαστεί με μια χειροτεχνική κατασκευή της αλεπούς που στο στομάχι της έχει ένα σκίουρο και ο σκίουρος αντίστοιχα ένα βελανίδι, για να κατανοήσουν την **αλληλεξάρτηση των σαρκοφάγων από τα φυτοφάγα ζώα**.

Σε πρόσφατη διεθνή συνάντηση αρχαίου δράματος στους Δελφούς με θέμα «Περί Ιστορίας και Μύθων» η **Ελένη Γλόκατζη – Αρβελέρ** ορίζει το Μύθο ως ένα ψέμα που λέει την αλήθεια. Αυτή την αλήθεια καλούμαστε να διδάξουμε στα παιδιά μέσω των Μύθων, να τα κάνουμε να γνωρίσουν τον κόσμο και τη γλώσσα μας με τρόπο απλό και εποπτικό.

Σήμερα, την εποχή της ενέργειας και της δύναμης της ύλης «που οι άνθρωποι στεγνώσανε και γινήκανε σαν ξερίκια από τον πολιτισμό», όπως έλεγε ο Φώτης Κόντογλου, ο κόσμος πρέπει ν' απογυμνωθεί από το βάρος της πείρας και να γυρίσει

στις πρώτες ρίζες, να γίνει παρθενικός και απλός, οραματιζόταν ο μεγάλος μας μυθιστοριογράφος **Ηλίας Βενέζης**. Η σοφία, η ιδέα, η αρετή, ο Ανθρωπισμός, όλα είναι μια αυτονόητη πράξη του Μύθου, κάτι πειστικό και αναπότρεπτο, σαν τη φωτιά με τη φλόγα.

Ζωή Θ. Σπυροπούλου
Πεζογράφος – Σχολικός Σύμβουλος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Α' και Β' μέρους:

- Δημαράς Αλέξης (2002) Διακομματική πολιτική στην Ελλάδα. Διδάγματα από την τετραετία 1956 – 1959: Δοκίμιο Προβληματισμού.
- Παπάς Αθανάσιος (1995) Η Αντιπαιδαγωγικότητα της Παιδαγωγικής (2^η έκδοση) Αθήνα – Δελφοί.
- Σπυροπούλου Θ. Ζωή «Ολοήμερο Σχολείο – Το σχολείο της Συλλογικότητας – Τρόποι Εργασίας και Συνεργασίας» 2005 Χρ. Δαρδανός Gutenberg.
- Ανδρέου Αποστόλης (1990) «Τα διδασκαλεία και η κατάρτιση των Δασκάλων» 1878 – 1911 Αριστοτέλειο Παν/μιο Θεσσαλονίκης Σχολή Παιδαγωγικής. Τμήμα Παιδαγωγικό Δημοτ. Εκπ/σης.
- Σπυροπούλου Θ. Ζωή (1996) «Πραγματικότητα και οράματα για την Παιδεία» Δοκίμια Ελληνικά Γράμματα.

- Μέγα, Παραμύθια.
- Πλάτωνος Πολιτεία.
- Α. Τσίριμπα, Ειδική Διδακτική.
- Α. Μιχαηλίδη – Νουάρου, Ένα παραμύθι, γενικά προβλήματα και ειδικότερες παιδαγωγικές απόψεις.
- Μ. Μερακλή, Η διδακτική αξία του λαϊκού παραμυθιού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.
- Παραμύθια της Πελοποννήσου, Εκδόσεις Κέδρος (4 εκδόσεις), προλογίζει ο καθηγητής και Πρόεδρος του Μιχάλης Μερακλής.
- Σπυροπούλου Θ. Ζωή Μύθοι περί ζώων, φυτών και πτηνών. Ελληνικά Γράμματα 1998 – 1999 (3 εκδόσεις έκαστο)

- Ανδρόνικος Μανόλης «Πλατωνικά Παραμύθια». Επικεφαλίδα του “Βήματος” 17-11-1991
- Κορσούνοφ Ιρίνα «Το αλεπουδάκι του θάμνου». Εκδόσεις Κέδρος

ΠΡΟΣΟΧΗ

Η παραπάνω εργασία της Ζωής Θ. Σπυροπούλου (πεζογράφου – θεατρικής συγγραφέως και Σχολικής Συμβούλου ε.τ.) είναι το 2^ο μέρος του παιδαγωγικού δοκιμίου με γενικό τίτλο «Ανθρωπιστικό σχολείο – Θεωρία και Πράξη». Το 1^ο μέρος θα αποσταλεί σύντομα προς δημοσίευση στο Περιοδικό του Elliepek που θα επακολουθήσει.